

TANZİMAT DÖNEMİ KLASİK VE MODERN KURUMLARINDA RUSÇUKLU ALİ FETHİ EFENDİ*

Zeynep ALTUNTAŞ**

Öz: Osmanlı Devleti'nin Tanzimat dönemi sosyal ve siyasi her alanda ıslahatların yapıldığı bir devir olarak bilinir. 19. yüzyıla girilmesiyle klasik dönem müesseselerinin yanında modern müesseselerin de kurulmaya başlandığı sıklıkla görülür. Bu çalışmada Sultan Abdülmecid döneminde İstanbul medreselerinde müderrislik yaparak İstanbul'a ve İstanbul medreselerine ve dolayısıyla ilim hayatına katkıda bulunan Rusçuklu Ali Fethi Efendi'nin kısa hayat hikâyesi, II. Mahmud döneminde başladığı ve Sultan Abdülmecid döneminde devam ettiği ve aynı zamanda birçok müderristen farklı seyreden müderrislikteki hızlı ilerleyişi ele alınmıştır. Ayrıca birbirinden farklı konularda kitapları da bulunan Ali Fethi Efendi'nin mektep ve meclislerdeki görevleri ve konumu incelenmiştir. Böylece Ali Fethi Efendi özelinde mevcut genel bazı kanaatlerin aksine dönemin bir kısım merkez ulemasının yapılan ıslahatların ve modernleşen kurumların karşısında ve dışında değil, ıslahatlar neticesinde kurulan ve kurulmasına karar verilen modern dönem kurumlarında bilfiil yer aldığı ve bu kurumlara katkılar sağladığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Ulema, Müderris, İstanbul, Rusçuk, Ali Fethi Efendi.

ALİ FETHİ EFENDİ FROM RUSÇUK IN THE CLASSICAL AND MODERN INSTITUTIONS OF THE TANZİMAT PERIOD

Abstract: The Tanzimat period of the Ottoman Empire is known as a period in which reforms were made in all social and political fields. With the entry of the 19th century, it is often seen that modern institutions began to be established alongside the classical period institutions. In this study, the short life story of Ali Fethi Efendi from

* Makale yazım sürecinde gösterdiği her türlü katkıdan dolayı Hale Nur Çebi'ye müteşekkirim.

** Dr. Öğretim Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, email: zaltuntas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3230-2647.

Ruscuk, who contributed to Istanbul and Istanbul madrasahs and thus to the scientific life by working as a muderris in Istanbul madrasahs during the reign of Sultan Abdülmecid and his rapid progress in the profession of mudarris, which started during the reign of Mahmud II and continued under the rule of Sultan Abdülmecid, and at the same time differed from many muderrises were handled. In addition, the duties and the position of Ali Fethi Efendi, who also has books on different subjects, in the school and councils were examined. Thus, based on the example of Ali Fethi Efendi, it was tried to show that, contrary to some general opinions, some of the central scholars of the period were not against or outside the reforms and modernizing institutions, but actively involved in the modern period institutions that were established and decided to be established as a result of the reforms and contributed to these institutions.

Key Words: Tanzimat, Ulema, Muderris, Istanbul, Rusçuk, Ali Fethi Efendi.

Giriş

Osmanlı Devleti 14. yüzyıldan itibaren Rumeli’de varlığını etkin bir şekilde hissettirmiş, fetihler neticesinde değişen devlet merkezlerinin bu bölgeyle irtibatı devletin son dönemlerine kadar devam etmiştir. Osmanlı’nın erken dönemlerinde başlayan bu etkileşim birçok sosyal ve siyasi alana olduğu gibi Osmanlı âlimleri/ulemasına da yansımıştır. Mesela Osmanlı Devleti’nin neredeyse her bölgesinden birçok kişi 19. yüzyıl İstanbul medreselerinin en alt derecesinden en üst derecesine kadar çeşitli kademelerinde müderrislik yapmıştır. 1808-1861 arasında İstanbul medreselerindeki müderrisler için bu durum rahatlıkla söylenebilir. Daha özel bir döneme indirgenirse 1839-1861 yılları arasındaki İstanbul müderrisleri içinde İstanbul’la birlikte Anadolu’nun, Rumeli’nin, Kafkasya’nın ve çok az kişi de olsa Arap vilayetlerinin pek çok şehriden müderrisler bulunduğu görülebilir. İstanbul’la birlikte yüz doksan altı farklı bölgeyle anılan altı yüz elli müderristen yüz on müderris Rumeli’nin kırk sekiz farklı bölgesindedir. Rumeli, Anadolu kökenlilerden sonra en çok İstanbul müderrisi çıkaran bölge olarak ikinci sırada yer alır. Rumeli kökenli müderrislerden Ali Fethi Efendi de dahil dördü Rusçukludur.¹Bu durum, hem Rumeli coğrafyasına

¹ Zeynep Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Uleması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 61-67; Arzu Güldöşüren, *II. Mahmud Dönemi Osmanlı Uleması* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 114-127; Zeynep Altuntaş, “Osmanlı “İlmiyesi”nde Tekfurdağlılar”, *Geçmişten Günümüze Tekirdağ’da Dini ve Kültürel Hayat*, Ensar Yayınları, İstanbul 2019, s. 84-86.

Osmanlı yönetiminin/Osmanlıların katkılarını, hem de Rumeli kökenlilerin Osmanlı başkentine/Osmanlı coğrafyasına katkılarını gösterir.

Rumeli'den İstanbul'a okumak için gelen ve başka birçok vasfı bünyesinde barındıran ünlü vakanüvis Lofçalı Ahmed Cevdet Efendi de dahil dönemde ve günümüzde meşhur önemli ilim adamları/bürokratlar çıkmıştır. Sultan Abdülmecid dönemindeki Rumeli menşeli müderrislerden sayı itibariyle Sirozlular başta olmak üzere Bosnalılar ve Şumnulular ön plana çıkarken sonraki dönemlerde Edirne ve Selanik doğumlu müderrislerin yoğunlukta olduğu görülebilir.²

İstanbul medreselerinde müderrislik yapanlardan bir kısmı ya bizzat kendileri ya da daha önce aileleri bu şehre gelmiştir. Onlar ailelerinin geldikleri veya kendi geldikleri yerlerle anılmaya devam etmişlerdir.³ Bu çalışmada Sultan Abdülmecid döneminde İstanbul medreselerinde müderrislik yaparak İstanbul'a ve İstanbul medreselerine ve dolayısıyla ilim hayatına değer katan Rusçuklu dersiâm Ali Fethi Efendi'yi inceledik. h. 1219 (1804/1805) tarihinde günümüz Bulgaristan sınırlarındaki Rusçuk'ta doğan ve h. 1274'te (1857) vefat edip Eyüp'teki Mihrişah Sultan haziresine defnedilen⁴ Ali Fethi Efendi'nin kısa bir hayat hikâyesini yazdık. Özellikle II. Mahmud döneminde başladığı ve Sultan Abdülmecid döneminde devam ettiği ve aynı zamanda birçok müderristen farklı seyreden müderrislikteki hızlı ilerleyişine dikkat çektik.

Çeşitli konularda kitapları da bulunan Ali Fethi Efendi'nin sadece müderrisliğini değil, mektep ve meclislerdeki görevlerini ve buralardaki konumunu inceledik. Böylece mevcut genel bazı kanaatlerin aksine Ali Fethi Efendi özelinde dönemin bir kısım merkez ulehasının yapılan ıslahatların, modernleşen kurumların karşısında ve dışında değil, bizzat bu kurumların içinde yer alarak ıslahatlar neticesinde oluşan modern dönem kurumlarına katkı sağladığını ortaya koymaya çalıştık.

1. Rusçuklu Ali Fethi Efendi'nin Muhtasar Hayat Hikâyesi

Ali Fethi Efendi, Osmanlılar tarafından 14-15. yüzyıllarda (Yıldırım Bayezid-Çelebi Mehmed dönemi) fethedildiği tahmin edilen memleketi Rusçuk'tan ilim tahsili için ilkönce Edirne'ye gitmiş, buradan da yirmi

² Halil İbrahim Erbay, *Teaching and Learning in The Madrasas of Istanbul during The Late Ottoman Period*, The Degree of Doctor of Philosophy in History in School of Oriental and African Studies, London, 2009, s. 112-113, 135; Altuntaş, a.g.t., s. 64-65; Altuntaş, a.g.m., s. 85-86.

³ Altuntaş, a.g.t., s. 67; Altuntaş, a.g.m., s. 86.

⁴ Ali Birinci, "Mehmed Ali Fethî (Ruşçuklu)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 104.

yaşlarındayken altı yıl kadar sürecek tahsili için h. 1239 (1823/1824) tarihinde İstanbul'a geçmiştir. Daha sonra ise Osmanlı'nın bazı yazar ve şairleriyle önemli siyasetçilerinin de doğum yeri olan memleketi Rusçuk'a h. 1245 (1829/1830) yılında dönmüş ve burada mektep hocalığı yapmıştır. h. 1251 (1835/1836) tarihinde ise tekrar İstanbul'a gelmiş ve iki yıl kadar sonra müderrisliğe başlamıştır. Fatih Medresesinde tefsir okutmuş, h. 1266 (1849/1850)'de Maarif-i Umumi Meclisine, sonraki sene ise Encümen-i Dânişe aza olmuştur.⁵ Ali Fethi Efendi liyakat ve kabiliyetinden dolayı ödüllendirilmek istenmiş, şeyhülislamın da izniyle onun bizzat taltif edilmesi söylenmiştir. Bu maksatla Ali Fethi Efendi'ye h. 1268 (1851) yılında Devriye Mevleviyeti'nden bir kadılık verilmesi uygun görülmüş; ancak o bunu beğenmemiş, ilmiyede daha üst bir kadılık olan Bilâd-ı Hamse Mevleviyeti'ne yükseltilmesini istemiştir.⁶ Onun bu isteği yaklaşık beş yıl kadar sonra gerçekleşmiştir. Medrese derecelerini tamamlamadan, yani en üst medrese derecesine çıkmadan, daha Hâmise müderrisliğindeyken Halep kadılığına getirilmiştir. 1 Şevval 1272'de (5 Haziran 1856) başladığı Halep kadılığı bir ay da uzatılarak 1 Zilkade 1273'e (23 Haziran 1857) kadar devam etmiştir.⁷

Osmanbeyzade şeklinde de tanınan Rusçuklu'nun aynı zamanda bütün eserlerinde Seyyid sıfatının zikredilmesi Hz. Muhammed'in soyundan olabileceği yorumlarına sebep olsa da bu tabirin genellikle ilmiye mensupları için kullanıldığını hatırlatmak gerekir. Birçok görevi icra eden Ali Fethi Efendi, h. 1262 (1845/1846) tarihinde vefat eden Halvetî-Şâbânî tarikatının Kuşadaviyye kolu kurucusu Kuşadalı İbrahim Halvetî'nin müntesibidir. Aksaray'daki "Kuşadalı Tekkesi" ismiyle meşhur dergâhta tasavvufla iştigal eden İbrâhim Halvetî'in dört halifesinden en değerlisi olduğu söylenir. Şiir

⁵ Bazı kaynaklarda onun 1263 (1846/1847)'de tarik-i tedristen istifa ettiği söylene de daha sonra anlatılacağı üzere müderrisliği sonraki yıllarda da devam etmiştir.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. IV, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 8-9; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, c. I, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988, s. 411; Birinci, "Mehmed Ali Fethî (Rusçuklu)", s. 104; Machiel Kiel, "Rusçuk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXXV, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 247-249; Hüseyin Şıra, *Rusçuklu Ali Fethi Efendi, Hayatı, Eserleri ve Hilyesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 11-12.

Ali Fethi Maarif Meclisi'ne aza olduğu tarihlerde Fatih'te mülkünün/hanesinin olduğu anlaşılmaktadır. Bk. BOA, HR.MKT, 30/7. (4 R 1266).

⁶ BOA, A.MKT.NZD, 45/42. (9 M 1268).

⁷ BOA, A.MKT.NZD, 176/60; BOA, A.MKT.MHM, 99/76; *Takvim-i Vekâyi*, (26 Rebiulevvel 1272), sy. 534, s. 6; Şer'îye Sicilleri, no. 16 (4), v. 16b; Ali Emiri, no. 57, v. 49b-50a. Görev uzatma işleminin aylar öncesinden gündeme geldiği görülmektedir. Bk. BOA, A.MKT.MHM, 103/105. (5 R 1273 ve 27 S 1273).

ve nesir konusunda sahip olduğu kabiliyetle birlikte çeşitli ilim dallarına da vâkıftır. Muhtemelen bu birikiminden dolayı padişahın huzurunda Ramazan ayında gerçekleşen Huzur derslerine/tefsir derslerine İbtida-i Haric müderrisi iken h. 1255 (1839) tarihinde muhatab olarak başlamış ve buradaki muhatablık görevi Hamise müderrisi olduğu bilinen h. 1271 (1855) tarihine kadar on altı yıl sürmüştür.⁸

Ali Fethi Efendi aynı zamanda iki ilmî sahada ilk olmakla da dikkat çeker. Bunlardan ilki İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinin toplu kataloğunu hazırlaması ve İstanbul kütüphanelerinde mevcut kitapların sayım ve yazımına başlamasıdır. Maarif Nezareti tarafından idare edilen vakıf kütüphanelerindeki kitapların yeniden tahkik ve tetkik edilerek isimlerini ve hangi ilimle alâkalı olduklarını belirtici defterlerin tab ve neşriyle görevlendirilmiştir. 1850-1854 yılları arasında yaptığı çalışmalarla İstanbul'un vakıflara ait 46 kütüphanesindeki bütün kitapları 14 başlık halinde tasnif ederek hazırladığı bu toplu katalog, kitaplar tablosunda da görüleceği üzere *el-Âsârü'l-Aliyye fi Hazâini'l-kütübi'l-Osmâniye* ismini taşımaktadır. Padişaha arz edilmesine rağmen basılamayan katalog günümüze iki yazma nüsha halinde ulaşmıştır.⁹ Enderun-ı Hümayun Kütüphanesini de gözden geçirerek tamamladığı bu hizmetiyle birlikte yirmi senedir ilmiyede görev yapması da dikkate alınarak mevcut otuz-kırk bin kuruluş borcundan kurtarılıp refaha ulaştırılması istenmiştir. Bu sebeple Ali Fethi Efendi'ye on beş bin kuruş verilmesi, şevk ve gayretini arttırmak için de rütbesinin terfii münasip görülmüştür.¹⁰

Osmanlı kütüphanelerinde Tanzimat döneminden önce de kataloglama çalışmaları olduğundan bahseden İsmail Erünsal, Ali Fethi Efendi'nin çalışmasının bu konuda ilk örnek olduğunu teslim etmekle beraber onun hazırladığı katalogdaki bazı zaafılara da dikkat çekmiştir. Erünsal, kitapların kolayca bulunmasını sağlayacak alfabetik bir sıraya göre değil de ait oldukları ilim dalının altında verilmesini, eserlerin kütüphanelerde yer numaralarının bulunmamasını, bibliyografik künyelerin verilisinde birliğin

⁸ Ebülula Mardin, *Huzur Dersleri*, c. I, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1951, 279, 340; Ebülula Mardin, *Huzur Dersleri*, c. II-III, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1966, s 330; Nihat Azamat, "Kuşadalı İbrâhîm Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 468-469; Şıra, *a.g.t.*, s. 10-11, 20-21; Adem Ceyhan-Tuğba Aydoğan, "Mehmed Ali Fethî'nin Terceme-i Nesâyih-i Eflâtûn-ı İlâhî İsimli Eseri", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/1, 2015, s. 454-455; Hüseyin Şıra, "Rusçuklu Ali Fethi Efendi'nin Hilye-i Sultanî Adlı Eserinde İktibas Yöntemlerine Dair Bir Değerlendirme", *darülfünun ilahiyat*, XXXI/1, 2020, s. 142-143.

⁹ Birinci, "Mehmed Ali Fethî (Rusçuklu)", s. 104; Şıra, *a.g.t.*, s. 24-25.

¹⁰ BOA, İ.DH, 316/20390. (C 1271); BOA, A.AMD, 60/ 53. (Z 1271).

her zaman sağlanamamasını ve bazı yerlerde müellif isimlerinin belirtilmemesini kütüphanecilik açısından sorunlu bulmuştur.¹¹

Şekil 1: Kütüphanelerin Teftişine Memur Edilen Ali Fethi Efendi'nin Kitap Listelemesine Dair (BOA, İ.DH, 316/20390).

Ali Fethi Efendi'nin gerçekleştirdiği diğer bir ilk ise Osmanlı Devleti'nde jeoloji hakkında Türkçe kitap bastırmasıdır. Onunla ilgili böyle bir iddia söz konusudur. Elie de Beaumont'a ait Fransızca jeoloji kitabını Mühendishane-i Hıdiviyye hocalarından Ahmed Fayid Arapçaya tercüme

¹¹ İsmail Erünsal, "Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinde Yapılan Kataloglama Çalışmaları ve Kataloglar", *Yeni Türkiye*, XXII/91 (2016), s. 844-845, 847, 855-857; İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 335, 387-388.

edip Bulak'ta bastırılmış, bundan 10 yıla yakın bir süre sonra Ali Fethi Efendi Arapçadan Türkçeye *İlm-i Tabakatü'l-Arz* ismiyle tercüme etmiştir. Kitaba yazılan takrizlerden anlaşıldığına göre eser devlet ileri gelenleri tarafından büyük bir ilgiye mazhar olmuştur.¹² Bu kitap ona Meclis-i Maarif-i Umumiye azası iken meclisçe şerh ve tercüme ettirilmiştir. Padişaha da takdim edilen kitabın basılmasına ve mütercim rütbesinin yükseltilerek taltif edilmesine ve dolayısıyla sevindirilmesine karar verilmiştir.¹³ Faydalı olduğu düşünülen bu eser altı yüz nüsha basılarak üç bin dokuz yüz on sekiz kuruşa mal olmuştur. Takvimhane Nazırının da girişimleriyle kitapların basımı için sarf edilen meblağın Ali Fethi Efendi'ye verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴ Ali Fethi Efendi'nin başka kitapları olmakla birlikte Sultan Abdülmecid'in isteğiyle daha önceki yıllarda kaleme aldığı *Hilye* de meşhurdur.¹⁵

Tablo 1: Ali Fethi Efendi'nin Basılmış ve Basılmamış Eserleri

Kitaplar	Basıldığı Yer	Yazılış veya Basılış Tarihleri
<i>Risâle-i Feyz-i Fezâîl ve Nûr-ı Nevâfil</i>	Basılmamış	h.1257 (1841/1842)
<i>Milad-ı Muhammediyye-i Hakaniyye Hilye-i Fethiyye-i Sultaniyye</i>	Basılmamış	h.1259 (1843/1844)
<i>Risâle-i Sermâye-i Necât li-Kesbi Merâbihi'd-Derecât</i>	Basılmamış	h.1263 (1847)
<i>el-Âsârü'l-Âliyye fi Hazâini'l-Kütübi'l-Osmâniye</i>	Basılmamış	h.1267-1271 (1850-1854)
<i>Risâle-i Hayrî'l-Hasen li-vusûli Mehâsini el-Müsteşârü Mü'temen</i>	Basılmamış	
<i>İlm-i Tabakatü'l-Arz</i>	İstanbul: Darü't-Tıbaatü'l-Amire	h.1269 (1852/1853)
<i>Tercüme-i Kelâm-ı Erbaîn-i Hazreti Ali el-Murtazavî</i>	İstanbul: Beyoğlu Kışlak-ı Hümayunu Litografhanesi	h.1276 (1859/1860)

¹² Birinci, "Mehmed Ali Fethî (Rusçuklu)", s. 104; A. M. Celal Şengör, "Osmanlı'nın İlk Jeoloji Kitabı ve Osmanlı'da Jeolojinin Durumu Hakkında Öğrettikleri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XI/1-2, 2009-2010, s. 124, 128-130.

¹³ BOA, İ.DH, 256/15807. (2 Za 1268); BOA, A.MKT.MHM, 48/28. (6 Za 1268).

¹⁴ BOA, A.AMD, 48/12. (26 L 1269/2 Ağustos 1853).

¹⁵ Mustafa İsmet Uzun, "Hilye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XVIII, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 45.

<i>Tercüme-i Nesayih-i Eflatun-ı İlahi</i> ¹⁶	İstanbul: İstihkâm Alayları Litografya Destgâhı	h. 1280 (1863/1864)
--	---	------------------------

Ali Fethi Efendi'nin bazı görevlerinden aldığı düzenli maaşlarının yanında kitap tercüme ve telifleri, kütüphane kataloglama gibi çeşitli çalışmalarından elde ettiği gelirleri bulunmaktadır. Mesela bilinen bir maaşı Mekteb-i Adliyyeye hoca tayin edildiğinde (1839) tahsis edilen 1500 kuruştur.¹⁷ Vefat eden Huzur-ı Hümayun hocasının 200 kuruş maaşı (Ocak 1848) mektep hocası Ruşçuklu'ya tahsis edilmiştir.¹⁸ Hastalığı dolayısıyla hocalıktan çıkartılıp tekrar hocalığa döndüğünde ise (Ağustos 1848) daha önceki 300 kuruşluk maaşının (daha önce ve sonra bahsi geçen belgelerde 200 kuruşluk maaşından sözedilmektedir) 500 kuruşa çıkartılmasının uygun olduğuna dair bilgi mevcuttur.¹⁹ Tekkelerle irtibatı olduğunu bildiğimiz Ali Fethi Efendi'nin bu iltisakının vefat edene kadar devam ettiğini görmekteyiz. Buna göre Evkâf Hazinesinden aldığı iki yüz kuruştan yüz kuruşu çocuklarına intikal ettirilirken yüz kuruşu da taamiye olarak Eyüp'teki Şeyh Hasib Efendi Dergâhına tahsis edilmiştir.²⁰

¹⁶ Eserler için bk. Birinci, "Mehmed Ali Fethî (Ruşçuklu)", s. 104; Şengör, a.g.m, s. 124, 128-130; Uzun, "Hilye", s. 45; Şıra, a.g.t., s. 19, 29-38; Şıra, a.g.m., s. 144-145; Âdem Ceyhan, "Mehmed Ali Fethî'nin Hz. Ali'den Kırk Söz Tercümesi: "Terceme-i Kelâm-ı Erba'in-i Hazret-i 'Aliyyü'l-Murtazâ", *Sûfi Araştırmaları*, II/3, (Manisa Kış 2011), 11-42; Ceyhan-Aydoğan, a.g.m. s. 445-467.

¹⁷ BOA, İ.DH, 8/349. (28 Ca 1255).

¹⁸ BOA, İ.DH, 165/8641. (12 S 1264).

¹⁹ BOA, İ.DH, 177/9555.

²⁰ Çocukları Cemaleddin Efendi, Kemaleddin Efendi ve Reşide Hanım idi. Bk. BOA, A.MKT.MVL, 96/30; BOA, A.AMD, 87/84. Ayrıca Ali Fethi'nin Maarif Meclisinden aldığı aylık 1500 kuruş ile 500 kuruşluk tekaüdlük maaşı bulunmaktadır. Vârislerine intikal edecek emlak ve akarı ise yoktur. Vefatının ardından aile fertlerinin yazdığı bir arzuhal üzerine biri hamile olan iki zevcesine 200, biri on yedi ve biri on üç yaşındaki iki oğluna 125, üç yaşındaki kızına 100 kuruş yani toplam 750 kuruş tahsis ediliyor. Bk. BOA., İ.DH., 391/25866. (15 R 1274); Ali Fethi Efendi'nin bilaveled vefat eden Hafız Ahmed Ata'dan münhal olan elli kuruş maaşın hanesindeki Hanife Hatun'a tahsis edilmesine dair istidası söz konusudur. Bk. BOA, A. MKT.NZD, 126/42. (18 R 1271); Ali Fethi Efendi'nin halilesi Hanife Şerife binti Osman'a hizmet/görev vekâleti başkasına verilmek üzere Beyt-i muazzama ve Harem-i mukaddese ferâset-i şerifesinden rub hisse tahsis edilmiştir. Bk. BOA, A.DVN., 66/65; Ali Fethi Efendi'nin halilesine tevdi edilen Mekke'de Kâbe ve çevresinin, Medine'de Mescid-i Nebevi ve çevresinin süpürülmesi hizmeti Osmanlı'da manevi değeri yüksek önemli bir görev sayılmaktadır. Bu sebeple sembolik bir şekilde hanedan mensupları ve ileri gelen bazı kişiler, "ferâset-i şerife" olarak adlandırılan bu görevden nisf, rub' gibi hisseler almışlar ve bu görevi huzur bulma ve hayır işleme vesilesi görmüşlerdir. Bk. Tahsin Yazıcı-Mehmet İpşirli, "Ferrâş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XII, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 409.

2. Müderris ve Dersiâm Olarak Ali Fethi Efendi

Rusçuklu Ali Fethi Efendi Sultan Abdülmecid dönemindeki bine yakın İstanbul müderrisinden biridir.²¹ II. Mahmud döneminde başladığı müderrislik hayatının çoğunu Sultan Abdülmecid döneminde geçirmiştir. Dönemin diğer bazı müderrislerinde rastladığımız gibi onun müderrislik görevlendirmelerinin de farklı şekillerde gerçekleştiği görülmektedir. Mesela birkaç sene aynı medrese derecesinde müderrislik yaptıktan sonra bir üst medrese derecesine geçme gibi normal ilerleme sürecinin dışında, medrese derecelerini sırayla değil de atlayarak (tafra) üst derecelerdeki müderrisliklere geçilebilir veya medresede bilfiil görev yapmak yerine üst medrese derecesi verilerek (itibarî) aynı medresede göreve devam edebilirdi. Rusçuklu Seyyid Ali Fethi Efendi de medreselerde tafıyla yani atlayarak ilerlemenin yanında sıkça itibarî görevlendirilmiştir.

Bir müderris bazen birkaç kez itibarla medrese derecelerinde yükseltilebilirdi. Ali Fethi Efendi de tabloda görüldüğü üzere 4 kez farklı zamanlarda farklı medrese düzeylerinde itibarî görevlendirilmiştir.

İtibarî görevlendirilenler hem ilmiyeden hem de ilmiye dışından başka mesleklere sahip olmalarıyla dikkat çekmektedir.²² Ali Fethi Efendi de bu müderrislerdendir. O, Maarif Mektebi hocası iken İbtida-i Dahil rütbesi ile Fazlıyye Dersiyyesinde müderristir ve ona yazdığı *Hilye* sebebiyle Hareket-i Dahil müderrisliği itibarî verilmiştir.²³ Rusçuklu'nun müderrisliğiyle alakalı başka bir durum da Mûsıla-i Sahn hocaları içinde iki defa zikredilmesidir. Rusçuklu ilkönce Dersiye-i Fazlıyye Medresesinde itibarî, daha sonraki yıllarda ise İskender Paşa'da bilfiil Mûsıla-i Sahn hocası olarak görülmektedir. O, tafıyla ilerletilerek yani medrese dereceleri atlatılarak itibarî Mûsıla-i Süleymaniye hocalığına yükseltilmiştir.²⁴

Tablo 2: Rusçuklu'nun Medreselerdeki Yükselişi

Müderrislik Dereceleri	Görev Yerleri (Medreseler)	Müderrisliğe Başlama Tarihi
İbtida-i Hariç	Ebulhayr Efendi Hankahı (Efraziye nezdindeki)	20 Mayıs 1836
Hareket-i Hariç Tafıyla Hareket-i	Ferah Bey (Saniye)	22 Şubat 1842

²¹ Altuntaş, a.g.t., s. 61.

²² Mesela bk. BOA, C.MF, 172/8551.

²³ *Takvim-i Vekâyi*, (3 Rebiulahir 1260), sy. 269, s. 3.

²⁴ Altuntaş, a.g.t., s. 140-141.

Bazı yerlerde (Mesela bk. Şıra, a.g.t., s. 12.) dört sene ders okuttuğu söylene de yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi İstanbul medreselerindeki hocalık görevinin daha fazla sürdüğü açıktır.

Dahil		
İbtida-i Dahil	Dersiyye-i Fazlıyye	12 Kasım 1843
Hareket-i Dahil	Dersiyye-i Fazlıyye (itibarî)	14 Nisan 1844
Musıla-i Sahn	Dersiyye-i Fazlıyye (itibarî)	1845
Musıla-i Sahn	İskender Paşa	19 Mart 1848
Musıla-i Süleymaniye	İskender Paşa (itibarî)	13 Kasım 1852
Hamise-i Süleymaniye	İskender Paşa (itibarî)	13 Nisan 1855 ²⁵

İlmiye sınıfına dahil edilebilecek başka mesleklere sahip başka müderrisler gibi Ali Fethi Efendi de müderrisliğinin yanında dersiâmlığıyla da bilinir.²⁶ Camilerde topluma açık ders okutma ya da ders verme hakkına haiz müderrisler için kullanılan dersiâm ünvanı daha önceki yüzyıllarda da (17-18.) birçok âlim tarafından kullanılmıştır.²⁷

Sultan Abdülmecid dönemi dersiâmları saraylarda, ibadet alanlarında ve medreselerde ders okutan kişiler²⁸ ya da müderrisliğinin yanında farklı bir mekânda dersiâm olarak görevlerini icra edenler şeklinde görülmektedir. Bu dönemin müderrislik yapmak isteyen dersiâmları, müderrisliğe geçiş için başvurular yapmaktan geri durmamışlardır. Tedrise/eğitime girişlerini sağlayacak ruusların verilmesi için sultana dilekçeler yazmış, durumlarını şeyhülislamlık makamına iletmişlerdir.²⁹ Dolayısıyla dersiâmlık yaparken İstanbul ruusu/İstanbul müderrisliği verilerek müderrisliğe geçenler mevcuttur.³⁰ Medreseden icazetli talebe aynı zamanda farklı bir sınava giriyor ve sonuç itibarıyla halkın da dahil olabileceği dersleri okutma hakkına erişebiliyordu. Dersiâmlar toplumla birarada oldukları için toplumun üzerinde tesiri yüksek bir pozisyona gelebiliyorlardı. II. Mahmud döneminde olduğu gibi idarî güç dersiâmların halkı etki altına alabilecek bu

²⁵ Tarik defterlerinde 15 Recep 1271 ve 25 Recep 1271 şeklinde iki farklı tarih verilmiştir. Biz tabloda 25 Recep 1271 tarihini vermeyi tercih ettik. Bk. Şer'îye Sicilleri, no. 16 (4), v. 75a; Taksim Atatürk Kitaplığı, MC., no. 94, v. 50a.

²⁶ Altuntaş, a.g.t., s. 192-193.

²⁷ Mehmed İpşirli, "Dersiâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. IX, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 185.

²⁸ Dersiâmlar farklı işlevlerdeki mekânlarda da görevlerini icra etmişlerdir. Bk. Murat Akgündüz, *Osmanlı Dersiâmları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2010, s. 19-30.

²⁹ BOA, A.MKT.NZD, 63/76; BOA, A.MKT.DV, 120/21. (13 R 1274).

³⁰ Örnek için bk. BOA, HR.MKT, 74/48; BOA, HR.MKT, 74/60.

nüfuzlarından zaman içinde faydalıyor, yapılan ıslahatları çoğunlukla dersiâmlar vasıtasıyla halka duyuruyorlardı.³¹

Bu manada Rusçuklu Ali Fethi Efendi'nin hem müderrislik yapması hem de ıslahatların yoğun bir şekilde yaşandığı Sultan Abdülmecid Dönemi'nde birçok meslekle birlikte dersiâm olarak bilinmesi önemlidir.³²

Abdülmecid'in saltanatı döneminde Rusçuklu da dahil dersiâm olarak bilinen müderrislerin çoğunun önde gelen ailelerle veya şahsiyetlerle akrabalık veya herhangi bir ilişkisi olmadığı söylenebilir. Dersiâmların hepsi Rusçuklu Ali Fethi Efendi gibi taşra kökenlidir.³³ Dersiâmların sadece ismiyle anılıp ailesi veya aile kökenine dair herhangi bir sıfatla anılmaması 19. yüzyıl dersiâmlarının ortak bir özelliği olarak zikredilebilir.³⁴

3. Modern Eğitim Kurumlarında Ali Fethi Efendi

Modern dönemde açılan eğitimle ilgili kurumlar ilmiye mensupları olmadan, yani ulema dahil edilmeden tasavvur edilemez. Müesseselerin ortaya çıktığı ve akabindeki süreçte ilmiye mensupları maarife dair kurumlarda bilfiil görevler almıştır. İlmiyenin özellikle eğitim kısmında aktif görev yapan müderrisler de modernleşen eğitime katkısı olan bu kişilerdendir. İdarî işleri ağır basan maarifle alâkalı nezaretlerde ve meclislerde üst düzey ilmiye mensupları vazifelendirilirken kitap basımı ve tercümesi şeklindeki ilmin devreye girdiği çalışmaların yoğun olarak devam ettiği müesseselerde rütbesi yüksek ilmiye mensuplarıyla birlikte müderrisler de görevlendirilmiştir. Özellikle Sultan Abdülmecid döneminde müderrislerin daha çok Maarif-i Umumiye ile Encümen-i Dâniş olarak bilinen meclislerde bulduklarına şahit olmaktayız.³⁵ Rusçuklu Ali Fethi Efendi de müderrisliğinin ilk yıllarında yeni kurumlarda yerini alan bu müderrislerdendir.

Tablo 3: Rusçuklu Ali Fethi Efendi'nin Yeni Kurumlardaki Görevleri

Yeni Kurumlar	Görev Tarihleri
Mekteb-i Maarif-i Adliye	28 Cemaziyelevvel 1255/9 Ağustos 1839–22 Rebiulahir 1263/9 Nisan 1847
Meclis-i Maarif-i	1264/1848 –22 Rebiulevvel 1274/10 Kasım 1857

³¹ İpşirli, “Dersiâm”, s. 185; Mehmed İpşirli. “Cihet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. VII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 546-547.

³² Taksim Atatürk Kitaplığı, MC., no. 80, v. 44b.

³³ Altuntaş, *a.g.t.*, s. 228.

³⁴ Güldöşüren, *a.g.t.*, s. 280-281.

³⁵ Altuntaş, *a.g.t.*, s. 278-279.

Umumiye	
Encümen-i Dâniş	1851

Eğitimin ıslahına dair önemli girişimlerde bulunan Sultan Abdülmecid, ilmiye mensuplarını icraata katacak bazı faaliyetlerde bulunmuştur. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyedeki eğitimin gelişimini sağlamaya yönelik konuşmasında (13 Ocak 1845) Bâbiâli'yi yeni tedbirler almaya zorlamıştır.³⁶ Bu dönemde kurulan geçici Maarif Meclisi, çeşitli mekteplerin dönemin gerekliliklerine cevap verecek şekilde düzenlenmesi ve Darülfünûn açılması için layihalar yazmış, bu layihalar Meclis-i Vâlânın incelemesiyle kabul görmüştür. Bununla birlikte mekteplerin yanında tüm eğitim faaliyetlerini organize ederek devamlılığı sağlayabilecek, çeşitli meseleleri müzakere ederek nihâi noktayı koyabilecek “*Meclis-i Maarif-i Umumiye*”nin oluşturulmasına karar verilmiştir. Alınan karara binaen oluşturulan (h. 1262 (1846)) Maarif-i Umumiye azalıklarına sonraki aşamalarda meclisin riyasetine gelme imkânı da bulan Nakibüleşraf Esad Efendi ile Hekimbaşı Abdülhak Molla gibi ilmiyenin önemli isimleri atanmıştır.³⁷ Meclis-i Maarif üyeleri içinde üst düzey ulemayla birlikte Seyyid Ali Fethi Efendi ve onun derecesinde hocalar da mevcuttur. Rusçuklu'nun Mûsıla-i Sahn müderrisliği yaptığı sırada ve sonraki müderrislik yıllarında Meclis-i Maarif azalığı sürmektedir.³⁸ Meclis-i Maarifteki azalığı vefatına (h. 1274/m. 1857) kadar devam etmiştir.³⁹ Meclis'teki liyakat ve kabiliyetini gösteren faaliyetleriyle dikkatleri çekmiş, bu sebeple olsa gerektir Mûsıla-i Sahn müderrisliği sırasında (h. 1268 (1851)) ödüllendirilmeye layık görülmüş ve bu konuda Meclis-i Maariften Meşihate gönderilmek üzere mazbata düzenlenmiştir. Rusçuklu dışında Meclis-i Maarif üyesi müderrislere verebileceğimiz en iyi örneklerden biri yine Rumeli kökenli Lofçalı Ahmed Cevdet Efendi'dir.⁴⁰

³⁶ Sahnâflar Şeyhi-zâde Mehmed Esad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s. XLV-XLVI; Mahmud Cevad İbnüş-Şeyh Nafi, *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Matbaa-i Amire, 1338, s. 27-30; Ekmeleddin İhsanoğlu, “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, 150. *Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s. 363, 366; Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 61.

³⁷ *Takvim-i Vekâyi*, (26 Muharrem 1258), sy. 239, s. 2; *Takvim-i Vekâyi*, (7 Muharrem 1263), sy. 314, s. 2; Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 36-37, 30-33, 61-63; Sadrettin Celal Antel, “Tanzimat Maarifi”, *Tanzimat*, c. I, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1999, s. 446, 456; İhsanoğlu, *a.g.m.*, s. 364, 366.

³⁸ Mahmud Cevad, *Maarif-i Umûmiye Nezareti*, s. 52/dn.2; Taksim Atatürk Kitaplığı, MC., no. 80, v. 44b.

³⁹ BOA, A.MKT.NZD, 242/10.

⁴⁰ BOA, A.MKT.NZD, 45/ 42. (9 M 1268); Altuntaş, *a.g.t.*, s. 271-272.

görülmüştür. Batılı eğitim tarzına göre girişilen teşebbüslerden olan Encümen-i Dânişin üyeleri yaklaşık 70 civarındadır.⁴² Devletin yüksek düzey bürokratlarının yanında üst düzey ulemanın da bulunduğu Encümenin⁴³ reisleri ilmiyenin üst tabakasındandır. Ayrıca Encümende müderrisler de dahil ilmiye teşkilatının farklı seviyelerinden üyeler mevcuttur. Üst düzey mevkilerde bulunan meclis azaları içinde dahilî ve haricî üyelere 7'sinin müderrislik yapması, Encümen-i Dânişin eser çıkartma gibi ilim ve maarifle iştiğal etme fikrine dayanıyor olsa gerektir. Tüm bu 7 üyeden 5'i Sultan Abdülmecid zamanı payitahtındaki medreselerde müderrislerdir. Yedi müderristen 4'ünün son devrin modern mekteplerinde hocalık yapması, mekteplerde ve medreselerde verilen eğitimin yani modern ve klasik eğitimin birbiriyle olan yakın ilişkisini gözler önüne sermektedir. Meselâ dersiâmlığını da bildiğimiz müderris Ali Fethi Efendi Encümen-i Dânişin dahilî üyelerindendir.⁴⁴ Lofçalı Ahmed Cevdet Efendi de Ali Fethi Efendi gibi Maarif Meclisi üyeliği yanında Encümenin dahilî üyeleri arasındadır ve yine onun gibi İstanbul medreselerinde müderrislik yapanlardır.⁴⁵

Üyeliği bir görevden ziyade şeref payesi, üyelere maddi kazançtan ziyade statü ve onur sağladığı anlaşılan Encümendeki ulemanın “erbâb-ı dâniş ü irfân”, yani ilim ve irfan sahibi olarak nitelendirilmeleri Ali Fethi Efendi'nin de bu vasıflara sahip biri olduğunu akla getirir. Encümen-i Dâniş daha çok tercüme ağırlıklı olsa da pek çok eserin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Ali Fethi Efendi de daha önce bahsedildiği gibi tercüme faaliyetlerine katkıda bulunan ilmiye mensubu Encümen azalarındandır. Bununla birlikte Encümenin Türkçe *Tarih-i Umumi* yazılması kararı aldığı ekipte de yer almaktadır ve kitabın üçüncü bölümünün ikinci kısmını yani Osmanlıların ortaya çıkışından Sultan Abdülmecid dönemine kadar olan kısmını yazmakla görevlendirilenlerdendir. Encümen daha sonra yeni bir kararla *Tarih-i*

⁴² Encümen-i Dâniş'in üye sayısı ile ilgili farklı bilgiler mevcuttur. Bk. Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 47-57; İhsanoğlu, *a.g.m.*, s. 366, 369; Uçman, “Encümen-i Dâniş”, s. 176-178; Ali Akyıldız, *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018, s. 14.

⁴³ Ahmet Karavaş, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 142.

⁴⁴ Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 52/dn.2; Şer'îye Sicilleri, no. 16 (4), v. 75a; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no. 855, v. 343a; Taksim Atatürk Kitaplığı, MC., no. 94, v. 50a.

⁴⁵ Ali Emiri, no. 56, v. 99b; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no. 855, v. 368b; Şer'îye Sicilleri, no. 16 (4), v. 74a; Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 47, 52. Ayrıca Hoca Şâki Efendi ile Mekâtib-i Umumiye Müfettişi Ahmed Hilmi Efendi müderris dahilî üyelere dendir. Emin Refii Efendi, Dağıstanlı Hüseyin Nazım Efendi, Sultan Beyazıt Rüşdiyesi hocası Ahmed Reşid Efendi de harici müderris üyelere dendir. Bk. Akyıldız, *a.g.e.*, s. 21-22.

Umumi başlıklı projede 1774-1826 yıllarını yazması için Lofçalı Ahmed Cevdet Efendi'yi görevlendirmiştir.⁴⁶

İlmiye mensupları, maarif işlerini yürütmek üzere kurulan modern meclislerde ve nezaretlerde olduğu gibi yeni kurulan mekteplerde de bilfiil görevler almıştır. Bahsi geçen eğitimle alâkalı kurumlarda üye ve başkan olarak bulunmuşlardır. Medreseli ulema eğitimle ilgili yeni kurumların başında gelen mekteplerin kurulmasında ve açılmasında yer almakla kalmamış; bu mekteplerde hocalık görevini de icra etmiştir.⁴⁷ İlköğretim vasfı taşıyan ve özellikle memur olmaya aday öğrencilere Türkçe metin okuma ve pratik dersler şeklinde eğitim veren 1839'un başlarında açılmış *Maarif-i Adliye* ve *Ulûm-ı Edebiye Mekteplerinde* bunu görmekteyiz. Zikredilen iki mektep, ulemadan İmamzade Esad Efendi'nin reisliğinde bulunduğu Mekâtib-i Rüşdiye Nezaretinin kontrolündedir. Dolayısıyla modern dönemin bu mektepleri ulemanın denetimi altında eğitimlerini yürütmektedir.⁴⁸

Sultan Abdülmecid dönemindeki ulemanın Maarif-i Adliye Mektebiyle ilişkisi çoğunlukla bu mekteplerin hocalığında veya bu mekteplerde eğitim alan talebelerin imtihanlarında bulunma şeklindedir.⁴⁹ Bu dönemin İstanbul müderrisleri arasında Maarif-i Adliye Mektebi hocalığı da yapmış olanları örneklendirmek mümkündür.⁵⁰ Rusçuklu Ali Fethi Efendi de müderrislerin yeni açılan meclislerdeki istihdamına olduğu gibi mekteplerdeki istihdamına da iyi bir örnektir. Onun yeni eğitim kurumlarıyla bağlantısı, meclislerle olan irtibatından daha önce müderrislik yaptığı ilk yıllarda, Maarif-i Adliye Mektebi hocalığıyla başlamıştır.⁵¹ Sultan Abdülmecid dönemindeki müderrisliği Hareket-i Hariç'ten başlayıp Hâmise medresesine değin süren Rusçuklu'nun Maarif-i Adliye Mektebindeki hocalığı, Sultan Abdülmecid'in tahta çıktığı ilk aylara rastlamaktadır.⁵² Liyakati imtihanla tespit edilen Ali

⁴⁶ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 10, 13, 38-40.

⁴⁷ Altuntaş, *a.g.t.*, s. 279.

⁴⁸ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. I-II, Eser Yayınları, İstanbul 1977, s. 386-387, 394-397; Somel, *a.g.e.*, s. 57.

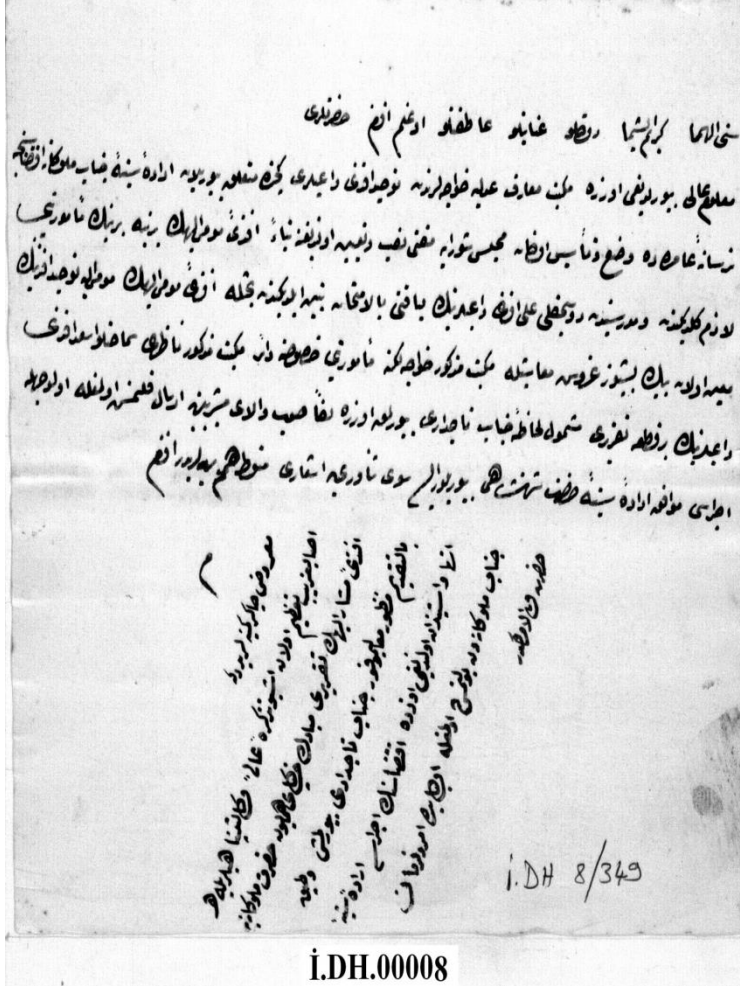
⁴⁹ *Takvim-i Vekâyi*, (12 Rebiulahir 1257), sy. 225, s. 1-2; *Takvim-i Vekâyi*, (Selh-i Rebiulahir 1265), sy. 403, s. 3; Antel, *a.g.m.*, s. 447.

⁵⁰ Mesela Mekteb-i Maarif hocası müderris Gideroslu Hacı Hasan Efendi bunlardandır. Bk. *Takvim-i Vekâyi*, (14 Cemaziyevvel 1257), sy. 227, s. 4.

⁵¹ *Takvim-i Vekâyi*, (3 Rebiulahir 1260), sy. 269, s. 3; Güldöşüren, *a.g.t.*, s. 315-316.

⁵² Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 52/dn.2; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no. 855, v. 343a; Şer'îye Sicilleri, no. 16 (4), v. 75a; Taksim Atatürk Kitaplığı, MC., no. 80, v. 44b; Taksim Atatürk Kitaplığı, MC., no. 94, v. 50a, 107a.

Fethi Efendi daha önce söz edildiği gibi bir miktar maaşla Mekteb-i Adliye'ye h. 1255 (1839)'da hoca olarak tayin edilmiştir.⁵³

Şekil 3: Maarif-i Adliye Mektebine Tayini (BOA, İ.DH, 8/349)

Daha önce bahsedildiği gibi Ali Fethi Efendi Maarif Mektebi hocası iken İbtida-i Dahil derecesiyle Dersiyeye-i Fazlıyede müderristir ve ona Hareket-i Dahil medresesi itibarla tevcih edilmiştir.⁵⁴ Ancak o, Maarif-i Adliye

⁵³ BOA, İ.DH, 8/349. (28 Ca 1255).

⁵⁴ *Takvim-i Vekâyi*, (3 Rebiulahir 1260), sy. 269, s. 3.

Mektebi hocalığını h. 1263 (1847)'de terk etmek zorunda kalınca, ondan boşalan hocalığa mektebin zeyl hocalığındaki ve aynı zamanda müderrislik de yapmış Tahir Efendi uygun bulunmuştur. Ruşçuklu'nun nişanı ona verilerek hoca tayin edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin resmî gazetesinde belirtilmeyen görevi terketme sebebi muhtemelen⁵⁵ Osmanlı Arşivi'nde rastladığımız bir belgede geçtiği üzere hastaneye götürülme kararı alınmasına yol açan ve kısa sürede kurtulup iyileştiği “muhtellü'd-dimağ ve illet-i cünûn” olarak nitelendirilen hastalığı olsa gerektir.⁵⁶ Hocalıktan çıkartılan Ali Fethi Efendi hastalıktan kurtulup kalkınca daha önceki maaşının (Ağustos 1848) artırıldığını başka bir vesileyle söylemiştik.⁵⁷

Modern müesseselerden olan idareyle ilgili meclislere üst rütbeli ilmiye mensupları ve ilmiye teşkilatında yönetime dair işlerle uğraşanlar getirilirken maarifle alâkalı meclislere daha önce de bahsi geçtiği üzere müderrisler de getirilmiştir. Ruşçuklu Ali Fethi Efendi örneği bunun en somut hâlidir.⁵⁸ Hem Ruşçuklu Ali Fethi Efendi hem de Tanzimat dönemindeki diğer ilmiye mensupları sadece meşihat, müderrislik, dersiâmlık, imamet, kadılık, müftülük gibi geleneksel vazifelerinde istihdam edilmemişler, devlet teşkilatında yaşanan yenileşme hareketleriyle birlikte kurulan neredeyse tüm yeni müesseselerde tabii insan kaynağı olarak yerlerini almışlardır.⁵⁹

Tablo 4: Ruşçuklu Ali Fethi Efendi'nin Meslekleri ve Faaliyet Alanları

Görevler ve Faaliyet Alanları
Müderris
Dersiâm
Muhatab
Mektep hocası

⁵⁵ *Takvim-i Vekâyi*, (22 Rebiulahir 1263), sy. 329, s. 1; Şıra, *a.g.t.*, s. 13.

⁵⁶ Buna göre Ali Fethi Efendi “illet-i cünuna mübtela olarak ıyal u evladına musallat olunca” mahalle sakinleri tarafından tedavi için bimarhaneye gönderilmesi lüzumlu görülüp şeyhülislamlığa başvurulmuştur. Seretıbbanın gönderdiği tabibin muayenesi sonucunda “muhtellü'd-dimağ” olduğuna ve dolayısıyla bimarhaneye götürülmesine karar verilmiştir. Bk. BOA, A.MKT, 82/72. (9 C 1263).

⁵⁷ BOA, İ.DH, 177/ 9555.

⁵⁸ Altuntaş, *a.g.t.*, s. 425.

⁵⁹ Tanzimat döneminin yeni müesseselerinde ilmiye mensuplarının istihdam alanlarının genişlediğini örnekler üzerinden görmek için bk. Abdülhamit Kırmızı, “Şeran Olamadığı Halde Kanunen ve Nizamen: Osmanlı Uleması ve Tanzimat”, *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a: XIX. Yüzyıl Osmanlı'da İlim ve Fikir dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eserler, XIX. Yüzyıl, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları*, İstanbul 2021, s. 32-38, 47.

Müellif
Mütercim
Şair
Kütüphaneci
Meclis azası
Kadı

Sonuç

19. yüzyıl İstanbul medreseleri, Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her bölgesinden ailesi ya da bizzat kendisi bu şehre gelerek yerleşen müderrislerle doludur. İlk başta Anadolu, ardından Rumeli kökenli müderrisler İstanbul medreselerinde önemli bir yekûna sahiptir. Her gayretli ve liyakatli Osmanlı tebaası gibi Rumeli'nin herhangi bir yerinden İstanbul'a gelerek İstanbul medreselerinde yükselmek ve dönemin önemli kurumlarında yer almak mümkündür. Rusçuklu Ali Fethi Efendi de bu kişilerden biridir. Rusçuk, Edirne ve İstanbul ekseninde eğitimler alıp buralarda görevlerini icra eden Ali Fethi Efendi müderrislik görevinin yanı sıra yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi dersiâmlik, muhatablık, mektep hocalığı, meclis azalığı gibi çeşitli adlandırmalarla da olsa maarifle ve ilmiyeyle ilişkili farklı görevlerde bulunmuştur.

Elli üç yıllık yaşamına birçok görevi/mesleği sığdıran Ali Fethi Efendi'nin müderrislik yanında dersiâm ve padişahın huzurunda yapılan tefsir derslerinde yıllarca muhatablık yapması ve sonrasında kadılığa kadar yükselmesi, bu meslekler ilmiye içinde yer aldığı için doğal karşılanabilir. Ancak ilmiye mesleği dışında modern kurumlar olan Maarif-i Adliye Mektebinde hoca, daha sonra kurulan Maarif-i Umumi Meclisinde ve Encümen-i Dânişte aza olması modern döneme mahsus yeni bir durumdur. Bu da Ali Fethi Efendi örneğinde söylersek bir kısım ulemanın/ilmiye mensubunun modernleşme hareketlerinin ürünleri olan kurumlarda yer alarak bu kurumlara katkıda bulduklarını gösterir. Aslında bu tablo, genel olarak modernleşme hareketlerinin, özelde de modernleşen eğitim sürecinin doğal bir sonucudur. Zira dönemin eğitimli kesimi medreselilerdir yani ilmiye mensuplarıdır. Yeni kurumlara katkıda bulunabilecek kişiler de tabii olarak medreseliler, ilmiye mensupları olacaktır. Ali Fethi Efendi de modernleşme hareketlerinin ürünü olan kurumlarda bizzat görev almış ve başka birçok mesleği icra etmiş veya meziyetle anılmış çok yönlü, iyi yetiştirilmiş donanımlı Rumeli kökenli bir ilmiye mensubudur.

19. yüzyılda Ali Fethi Efendi özelinde ilmiye mensuplarına mektepler, meclisler, mahkemeler gibi yeni ortaya çıkan müesseselerle farklı istihdam alanları açıldığını, onların ilmiye teşkilatıyla sınırlı görünen görev yerlerinin, yani müderrislik ve kadılık gibi aslî görevlerinin modern kurumlarda üstlendikleri ilave görevlerle genişleyerek arttığını söyleyebiliriz. Böylece ulemanın, Tanzimat döneminde, en azından 19. yüzyılın ilk yarısında kendi aslî alanlarının (medrese, meşihat) dışında da olsa eğitime ve eğitimin modernleşmesine katkı sağladığını belirtebiliriz.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *Bab-ı Asaî Amedi Kalemi (A.AMD)*, 48/12; 60/53; 87/84.

BOA, *Cevdet Maarif (C.MF)*, 172/8551.

BOA, *Divan (Beylikçi) Kalemi Defterleri (A.DVN)*, 66/65.

BOA, *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (HR.MKT)*, 30/7; 74/48; 74/60.

BOA, *İrade Dahiliye (İ.DH)*, 8/349; 165/8641; 177/9555; 256/15807; 316/20390; 391/25866.

BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi (A.MKT)*, 82/72.

BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Evrakı (A.MKT.DV)*, 120/21.

BOA, *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)*, 48/28; 99/76; 103/5.

BOA, *Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ (A.MKT.MVL)*, 96/30.

BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD)*, 45/42; 63/76; 126/42; 176/60; 242/10.

Gazeteler

Takvim-i Vekâyi, (12 R 1257), sy. 225 s. 1-2.

Takvim-i Vekâyi, (14 Ca 1257), sy. 227, s. 4.

Takvim-i Vekâyi, (26 Muharrem 1258), sy. 239, s. 2.

Takvim-i Vekâyi, (3 R 1260), sy. 269, s. 3.

Takvim-i Vekâyi, (7 Muharrem 1263), sy. 314, s. 2.

Takvim-i Vekâyi, (22 R 1263), sy. 329, s. 1.

Takvim-i Vekâyi, (Selh-i R 1265), sy. 403, s. 3.

Takvim-i Vekâyi, (Gurre-i Ş 1267), sy. 449, s. 2-4.

Takvim-i Vekâyi, (26 Rebiulevvel 1272), sy. 534, s. 6.

Tarik Defterleri

Ali Emiri, no. 56, v. 99b.

Ali Emiri, no. 57, v. 49b-50a.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no. TY. 855, v. 343a, 368b.

Şer'îye Sicilleri, no. 16 (4), v. 16b, 74a, 75a.

Taksim Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet (MC), no. 80, v. 44b.

Taksim Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet (MC), no. 94, v. 50a, 107a.

Diğer Kaynaklar

- AKGÜNDÜZ Murat, *Osmanlı Dersiâmları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2010.
- AKYILDIZ Ali, *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018.
- ALTUNTAŞ Zeynep, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Uleması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2013.
- ALTUNTAŞ Zeynep, "Osmanlı "İlmiyesi"nde Tekfurdağlılar", *Geçmişten Günümüze Tekirdağ'da Dini ve Kültürel Hayat*, Ensar Yayınları, İstanbul 2019, ss. 84-100.
- ANTEL Sadrettin Celâl, "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat*, Millî Eğitim Bakanlığı, c. I (İstanbul 1999), ss. 441-462.
- AZAMAT Nihat, "Kuşadalı İbrâhîm Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXVI (Ankara 2002), ss. 468-470.
- BİRİNCİ Ali, "Mehmed Ali Fethî (Rusçuklu)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, c. II (İstanbul 2008), ss. 104-105.
- CEYHAN Âdem, "Mehmed Ali Fethî'nin Hz. Ali'den Kırk Söz Tercümesi: "Terceme-i Kelâm-ı Erba'in-i Hazret-i 'Aliyyü'l-Murtazâ", *Süfî Araştırmaları*, c. II/3, (Manisa Kış 2011), ss. 11-42.
- CEYHAN Âdem – AYDOĞAN TUĞBA, "Mehmed Ali Fethî'nin Terceme-i Nesâyihi-ı Eflâtûn-ı İlahî isimli Eseri", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/I (2015), ss. 445-467.
- ERBAY Halil İbrahim, *Teaching And Learning In The Madrasas Of Istanbul During The Late Ottoman Period*, A Dissertation Submitted For The Degree Of Doctor Of Philosophy In History In School Of Oriental And African Studies, London 2009.
- ERGİN Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, c. I-II, Eser Yayınları, İstanbul 1977.
- ERÜNSAL İsmail, "Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinde Yapılan Kataloglama Çalışmaları ve Kataloglar", *Yeni Türkiye*, XXII/91 (2016), 843-860.
- ERÜNSAL İsmail, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2020.
- GÜLDÖŞÜREN Arzu, *II. Mahmud Dönemi Osmanlı Uleması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2013.
- İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, c. I, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988.
- İHSANOĞLU Ekmeleddin, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, ss. 335-395.
- İPŞİRLİ Mehmed, "Cihet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VII (İstanbul 1993), ss. 546-547.
- İPŞİRLİ Mehmet, "Dersiâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IX (İstanbul 1994), ss. 185-186.
- KARAÇAVUŞ Ahmet, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006.
- KIRMIZI Abdülhamit, "Şeran Olamadığı Halde Kanunen ve Nizamen: Osmanlı Uleması ve Tanzimat", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a: XIX. Yüzyıl Osmanlı'da İlim ve Fikir*

- dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler, XIX. Yüzyıl, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2021, ss. 31-71.*
- KIEL Machiel, “Rusçuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXV (İstanbul 2008), ss. 246-250.
- MAHMUD CEVAD İBNÜŞ-ŞEYH NAFİ, *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Matbaa-i Amire 1338.
- MARDİN Ebülula, *Huzur Dersleri*, c. I, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1951.
- MARDİN Ebülula, *Huzur Dersleri*, c. II-III, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1966.
- MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, c. IV, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- SAHHÂFLAR ŞEYHİ-ZÂDE SEYYİD MEHMED ESAD EFENDİ, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.
- SOMEL Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- ŞENGÖR A. M. Celal, “Osmanlı'nın İlk Jeoloji Kitabı ve Osmanlı'da Jeolojinin Durumu Hakkında Öğrettikleri”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XI/1-2 (2009-10), ss. 119-158.
- ŞİRA Hüseyin, *Rusçuklu Ali Fethi Efendi, Hayatı, Eserleri ve Hilyesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
- ŞİRA Hüseyin, “Rusçuklu Ali Fethi Efendi'nin Hilye-i Sultanî Adlı Eserinde İktibas Yöntemlerine Dair Bir Değerlendirme”, *darülfünun ilahiyat*, XXXI/1 (2020), ss. 137-168.
- UÇMAN Abdullah, “Encümen-i Dâniş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XI (İstanbul 1995), ss. 176-178.
- UZUN Mustafa İsmet, “Hilye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, XVIII (İstanbul 1998), ss. 44-47.
- YAZICI Tahsin – İPŞİRLİ Mehmet, “Ferrâş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, XII (İstanbul 1995), ss. 408-409.